

**การพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ
โรงเรียนบ้านท่าเยี่ยมวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมา**
**THE TEACHER DEVELOPMENT ON INSTRUCTIONAL ACTIVITIES MANAGEMENT
THROUGH BUDDHIST WISDOM OF BANTAYIAMWITTAYAYOL SCHOOL,
KRABUANGNOK, MUANGYANG, NAKHONRATCHASIMA**

วิชชุนี การค้า

บทคัดย่อ

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธเป็นการพัฒนาการศึกษาตามกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา 8 ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ อริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญสิกขาเรียกสั้น ๆ ว่า สิล สมธา ปัญญา(ไตรสิกขา) เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตของบุคคลในทุกด้านและทุกวัย การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านท่าเยี่ยมวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นโรงเรียนหนึ่งซึ่งเข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ จากการสรุปผลการดำเนินการจัดการศึกษาตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ พบว่า ปัญหาสำคัญคือ บุคลากรในโรงเรียนส่วนมากยังขาดความรู้ ความเข้าใจ และแนวปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธเพื่อพัฒนาครูให้มีความรู้ ความเข้าใจ และสามารถจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการตามหลักไตรสิกขาตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งมีกลุ่มผู้ร่วมวิจัย จำนวน 6 คน ประกอบด้วย ผู้วิจัย ผู้ร่วมวิจัย จำนวน 5 คน ได้แก่ ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 1 ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 2 ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 3 ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 4 และ ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 5 โดยใช้หลักการวิจัยปฏิบัติการ ตามแนวคิดของ Kemmis และ McTaggart ดำเนินการ 2 วงรอบ กลยุทธ์ที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย คือ การประชุมเชิงปฏิบัติการ และการนิเทศ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง แบบบันทึกผลการนิเทศ และแบบประเมินแผนการจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ การตรวจสอบข้อมูลโดยใช้เทคนิคแบบสามเส้า (Triangulation Technique) และนำเสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า จากการศึกษาสภาพปัจจุบันที่เป็นจริงในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธของโรงเรียนจากการสัมภาษณ์ผู้ร่วมวิจัย พบว่า ก่อนการพัฒนาผู้ร่วมวิจัยยังขาดความรู้ ความเข้าใจในหลักไตรสิกขาอย่างต้องแท้ ว่าคืออะไร พฤติกรรมใดบ้างที่ครอบคลุมในหลักไตรสิกขา อีกทั้งยังมีความเข้าใจว่า เรื่องของหลักไตรสิกขานั้น นิยมใช้ และการเรียนรู้ในวิชาพระพุทธศาสนานั้น ผู้ที่ใช้หลักของไตรสิกขาโดยตรงคือ พระสงฆ์ และผู้ที่ศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา และผู้ประพฤติธรรมที่เข้มงวดในพระพุทธศาสนาเท่านั้น หลังจากผู้ร่วมวิจัยได้ผ่านการประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ที่แบบบูรณาการไตรสิกขา กลุ่มผู้ร่วมวิจัยได้หันมาปฏิบัติไป ออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในช่วงชั้นที่ 1 และ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึง ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โดยมีกรณีศึกษาติดตามผลการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้โดยศึกษานิเทศก์ผู้มีความเชี่ยวชาญ มีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบนิเทศ แบบประเมินการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ และแบบประเมินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน พบว่า กลุ่มผู้ร่วมวิจัย ซึ่งเป็นครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 1 ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 2 ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 5 มีความรู้ความเข้าใจ และสามารถจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ ตามหลักไตรสิกขาได้เป็นอย่างดี ส่วนผู้ร่วมวิจัยซึ่งเป็นครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 3 และ ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 4 มีบางส่วนของแผนการจัดการเรียนรู้ที่ไม่สมบูรณ์ คือ ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ และการวัดและประเมินผลควรมีการพัฒนาในวงรอบที่ 2 โดยใช้กลยุทธ์การนิเทศ พบว่า ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 3 และ ครูประจำชั้น ประถมศึกษาปีที่ 4 มีความรู้ความเข้าใจ และสามารถจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักไตรสิกขาตามแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธได้เป็นอย่างดี

โดยสรุป การพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธทำให้ครูมีความรู้ ความเข้าใจ และสามารถจัดทำแผนการเรียนรู้แบบบูรณาการตามหลักไตรสิกขาเป็นการเพิ่มศักยภาพของครูในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขาตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ของผู้เรียน ให้ผู้เรียนมีคุณภาพ

Abstract

The learning activities setting through Buddhist wisdom is an instructional development in threefold rule. There are precepts, concentrations and intelligences. These threefold rule can be applied for all people on their lifestyle. Bantayiamwittayayol school is one of school participating for the Buddhist wisdom project. Major problem is lacking of knowledge and practice about education management for Buddhist wisdom. Therefore, this research aimed to develop teacher ability in instructional activities for Buddhist wisdom lesson. The research group composed of 6 staffs: teachers of grade 1 to 5 and researcher, by using concept of Kemmis and McTaggart for 2 cycle operations. Workshop and supervision were research strategies being used in this research. The instrument comprised a structural interview form, workshop record form, and an evaluation of learning activities form. Triangulation Technique used for data analysis and summarized by an analytical descriptive method.

This research found that under current circumstance in education management through Buddhist wisdom, the research group members were not exactly understood the meaning of threefold rule and what behavior was covered by threefold basic. They had been understood that the threefold rule and Buddhist wisdom were well-known for person who studied in Buddhist and being used for a strictly Buddhism or Buddhist monk only. However, after workshop the group members were able to use the knowledge from the workshop to prepare instructional activities for a social, religion and culture subject group in level 1-2 for student grade 1 to grade 5. There also had workshop to follow-up the learning plan result by an experience supervisor. Data were collected from the workshop form, education management plan evaluation form and the teaching activity evaluation form.

The result of research also found that the group members who were teaching in grade 1, 2 and 5 have had enough knowledge of the threefold rule. They were absolutely able to use threefold rule to prepare an instructional activities plan. On the other hand, group members who teaching in grade 3 and 4 had some parts of an instructional activities plan incomplete, learning activity and evaluation method need to be developed. After the second cycle operation by using workshop strategy, they were able to complete their instructional activities plan.

In summary, the teacher development on instructional activities management by following the threefold rule could increase teacher knowledge and ability to plan instructional activities. The good quality activities could solve student undesirable behavior problem and could give bright future to the new generation.

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันโลกกำลังอยู่ท่ามกลางกระแสระบบทุนนิยม ซึ่งมีเป้าหมายกระตุ้นความต้องการบริโภคอย่างไม่รู้จักจบ จนกลายเป็นลัทธิบริโภคนิยมเป็นเหตุให้เกิดการตักตวงทรัพยากรธรรมชาติ จนสถานะโลกขาดความสมดุล ทำลายธรรมชาติจนเกิดภัยพิบัติบ่อยครั้งทำลายวิถีวัฒนธรรมการกินอยู่อย่างพอเพียงที่บรรพบุรุษเคยดำเนินชีวิตเป็นแบบอย่างให้เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะดั่งศีลธรรม จริยธรรม (สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา 2550: 1) การศึกษาของคนไทยในอดีตนั้นคนไทยมีฐานการศึกษาด้วยการใช้หลักธรรมคำสั่งสอนทางพุทธศาสนาอบรมสั่งสอนลูกหลานของตนถึงแม้ว่าจะยังไม่มีระบบของการศึกษามายังบังคับอย่างในยุคปัจจุบันก็ตามในปีปัจจุบันถึงแม้จะมีการศึกษามากบังคับสำหรับคนส่วนใหญ่ แต่ก็มิได้นำเอาพุทธธรรมมาเป็นฐานของการศึกษาอย่างจริงจังเหมือนในอดีตส่วนมากนั้นนำระบบและองค์ความรู้ตามโลกนิยมโดยมีฐานจากประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษาทำให้พุทธธรรมเองเริ่มห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้นซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในความล้ำค่าของพระพุทธรธรรมคำสั่งสอนเหล่านั้นและในความเป็นสมบัติของชาติไทยซึ่งได้ก่อร่างสร้างฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีตกาลอันยาวนานซึ่งแท้จริงแล้ววิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไทยส่วนใหญ่ล้วนได้รับการกล่อมเกลาจากหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคแรกของประเทศชาติไทยจนกล่าวได้ว่าวิถีพุทธ คือ วิถีวัฒนธรรมของชาวไทย คนไทยมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนักและให้การยอมรับพุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์ เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลก และชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือ การกิน การอยู่ การดู การฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มั่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกกระบวนให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมกับช่วยให้ครอบครัวและสังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจน

พุทธธรรม มีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา 3 ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอภิปัญญาสิกขา เรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรม เพื่อพัฒนากาย ความประพฤติ จิตใจและปัญญา ไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตของบุคคลในทุกด้านและทุกวัย อีกทั้งมีความยากง่าย ตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็กและผู้ใหญ่จนถึงเรื่องละเอียดซับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้ (สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา 2550: 10) ด้วยคุณค่าอันอนันต์

ขององค์กรความรู้ในพุทธธรรม และระบบไตรสิกขาที่ชัดเจนในการให้การศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัย กระทรวงศึกษาธิการจึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์จัดกับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบันเพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้สอดคล้องกับ พระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2545 มาตรา 6 กำหนดไว้ว่า “การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจสติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข” (กระทรวงศึกษาธิการ 2542: 5) ความสนใจ และความพยายามในการจัดการศึกษาตามแนวทางวิถีพุทธเริ่มปรากฏให้เห็นในวงกว้างมากขึ้นทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ และเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากโรงเรียนหลายหมื่นแห่งทั่วประเทศที่ได้ลงชื่อแสดงความจำนงที่จะเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายโรงเรียนวิถีพุทธ ในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ลักษณะ รูปแบบและวิธีการในการจัดการศึกษาของแต่ละโรงเรียนล้วนมีความแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ปัจจัยและความพร้อมหลายด้านทั้งด้านบุคลากร ด้านสภาพแวดล้อม หรือแม้กระทั่ง ด้านเงินทุนสนับสนุน แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อที่นั้สังเกตประการหนึ่ง นั่นคือ หลายโรงเรียนมักจะทำดำเนินการในลักษณะที่อิงกับรูปแบบพิธีกรรมในทางพุทธศาสนา อันเป็นเปลือกหรือกระพี้ภายนอก โดยละเลยหือมองข้ามแก่นสาระที่สำคัญของพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อมโยงวิถีชีวิตกับการเรียนรู้เข้าไว้ด้วยกัน อันเป็นหนทางที่นำไปสู่ปัญญาอย่างแท้จริง (จิตร จันทรสุข 2549: 22)

โรงเรียนบ้านท่าเตี้ยมหาวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมา เปิดทำการสอน ระดับ คือ ระดับก่อนประถมศึกษา ระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธในปี พ.ศ. 2551 จากการสรุปผลการดำเนินการจัดการศึกษาตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ พบว่า ปัจจัยสำคัญของโรงเรียนที่ต้องดำเนินการแก้ไขอย่างเร่งด่วนคือ บุคลากรในโรงเรียนส่วนมากยังขาดความรู้ ความเข้าใจ และแนวปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับการดำเนินงานตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธคือ การจัดการเรียนรู้ขาดการบูรณาการพุทธธรรมหรือหลักไตรสิกขาในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ ขาดการจัดการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน ขาดการส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมมาเป็นฐานในการคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหาจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเองของนักเรียน ขาดการจัดการเรียนรู้ที่มีความสุขให้กับผู้เรียนครูไม่มีการใช้สื่อการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ทั้งปีการศึกษาไม่ได้นิมนต์พระสงฆ์หรือเชิพวิทยากรภูมิปัญญาทางพุทธศาสนาสอนนักเรียน และการจัดให้นักเรียนไปเรียนรู้ที่วัด หรือศาสนสถานที่เป็นแหล่งเรียนรู้ประจำของโรงเรียน ไม่มีความต่อเนื่องครูและบุคลากรในโรงเรียนขาดความตระหนักในการปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีต่อผู้อื่น ขาดส่งเสริม ยกย่อง เชิดชูผู้ทำดี ขาดการจัดกิจกรรมส่งเสริมการระลึกและศรัทธาในพระรัตนตรัยและในโอกาสสำคัญทางพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ขาดการจัดกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิต กิจกรรมที่ส่งเสริมให้ทุกคนมีส่วนร่วมและเห็นคุณค่าในการรักษาและสืบต่อพระพุทธศาสนา จึงเป็นผลทำให้การจัดการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธไม่ประสบความสำเร็จ บุคลากรส่วนใหญ่ยังจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามรูปแบบเดิมที่ตนเคยปฏิบัติ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้การจัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนไม่สอดคล้องกับเจตนาของแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นเหตุให้ผู้เรียนไม่ได้รับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและคุณลักษณะอันพึงประสงค์และการพัฒนาทางปัญญาและด้านอื่นๆ ผลการพัฒนาผู้เรียนที่เกิดขึ้นจึงไม่เป็นที่ชื่นชม ทั้งผู้ปกครอง ครู และชุมชน สาเหตุอีกประการหนึ่งคือ บุคลากรในโรงเรียนไม่มีโอกาสได้พัฒนาตนเองทั้งวิธีการทำงาน และวิถีชีวิตการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับเป็นบุคลากรในโรงเรียนวิถีพุทธ ผู้วิจัยในฐานะเป็นครูผู้สอน และมีส่วนรับผิดชอบการดำเนินงานตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธของโรงเรียน จึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัย การพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธของโรงเรียนบ้านท่าเตี้ยมหาวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครราชสีมา เขต 7 เพื่อให้ครูมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ อันจะส่งผลถึงการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นบุคคลที่มีความรู้ ควบคู่คุณธรรม เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของประเทศชาติต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

เพื่อพัฒนาครูให้มีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ และสามารถจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านท่าเตี้ยมหาวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมา

ขั้นตอนดำเนินการวิจัย

การพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านท่าเตี้ยมหาวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมาเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ(Action Research) โดยผู้วิจัย นำเอาหลักการ และขั้นตอนตามแนวคิดของ เคมมิส และ แม็คแท็กการ์ท (Kemmis; & McTaggart. 1988: 11-12) มาเป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัย จำนวน 2 วนรอบ โดยแต่ละวนรอบมีขั้นตอน การดำเนินการตามกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ 4 ขั้นตอน PAOR ประกอบด้วย การวางแผน (Planning) การปฏิบัติ (Action) การสังเกต (Observation) และการสะท้อนผล (Reflection)

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยการพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่บูรณาการกับหลักไตรสิกขา ผู้วิจัยได้ศึกษาสภาพก่อนการพัฒนาโดยการสัมภาษณ์ผู้ร่วมวิจัย พบว่า ผู้ร่วมวิจัยยังขาดความรู้ ความเข้าใจในหลักไตรสิกขาอย่างถ่องแท้ว่าคืออะไร พฤติกรรมใดบ้างที่ครอบคลุมในหลักไตรสิกขา อีกทั้งยังมีความเข้าใจว่าเรื่องของหลักไตรสิกขานั้นนิยมใช้และการเรียนรู้ในวิชาพระพุทธศาสนาเท่านั้น ผู้ที่ใช้หลักไตรสิกขาโดยตรง คือ พระสงฆ์ และผู้ที่ศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา และผู้ประพฤติธรรมที่เข้มงวดในพระพุทธศาสนาเท่านั้น

หลังจากผู้ร่วมวิจัยได้ผ่านการประชุมเชิงปฏิบัติการ การจัดการเรียนรู้ที่แบบบูรณาการไตรสิกขา กลุ่มผู้ร่วมวิจัยได้นำความรู้ที่ได้ไปออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ของกลุ่มผู้ร่วมวิจัยโดยมีการนิเทศติดตามผลการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ โดยศึกษานิเทศก์ผู้มีความเชี่ยวชาญ จากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครราชสีมา เขต 7 เป็นผู้นิเทศ มีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้แบบนิเทศ แบบประเมินการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักไตรสิกขา ระหว่างวันที่ 10-11 พฤษภาคม 2553 พบว่า กลุ่มผู้ร่วมวิจัยซึ่งเป็นครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 มีความรู้ความเข้าใจ และสามารถจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ ตามหลักไตรสิกขาได้เป็นอย่างดี ส่วนผู้ร่วมวิจัยซึ่งเป็นครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 8 และครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ยังมีบางส่วนของแผนการจัดการเรียนรู้ที่ยังไม่สมบูรณ์ คือ ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้และการวัดและประเมินผลควรมีการพัฒนาในวงรอบที่ 2 ต่อไป

การพัฒนาในวงรอบที่ 2 กลุ่มผู้ร่วมวิจัย ใช้กลยุทธ์การนิเทศการศึกษา โดยศึกษานิเทศก์ผู้มีความเชี่ยวชาญ สำหรับครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ที่จัดทำแผนการจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 หน่วยการเรียนรู้ที่ 1 เรื่องศาสนา ซึ่งพบว่ายังขาดความสมบูรณ์ของขั้นตอนแรกๆของแผนการจัดการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ การสอน เรียงลำดับขั้นตอนกิจกรรมไม่ชัดเจน สื่อและแหล่งเรียนรู้ไม่หลากหลาย ครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จัดทำแผนการจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เรื่องพลเมืองดี พบว่า ครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ในขั้นตอนการวัดและประเมินผล

ผลการพัฒนาในวงรอบที่ 2 จากการรวบรวมข้อมูลจากการนิเทศ ซึ่งนิเทศโดยศึกษานิเทศก์ พบว่า ครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ที่จัดทำแผนการจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 เรื่องศาสนา ได้มีการปรับปรุงโดยศึกษาและวิเคราะห์มาตรฐานของหลักสูตรและนำมาเขียนในแผนการจัดการเรียนรู้ ส่วนในขั้นของการนิเทศกิจกรรมการเรียนรู้ ผู้นิเทศได้แนะนำขั้นตอนอย่างง่าย คือ ต้องมีขั้น นำ ขั้นสอน และขั้น สรุป ในขั้นสรุปควรมีกิจกรรมให้ผู้เรียนฝึกการแก้ปัญหาเพื่อรู้ตัวจุดประสงค์การบูรณาการหลักไตรสิกขา ด้าน ญัตติซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการจัดการเรียนการสอน ครูประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จัดทำแผนการจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เรื่องพลเมืองดี ผู้นิเทศได้ให้คำแนะนำและร่วมแลกเปลี่ยนความกับผู้ร่วมวิจัยด้วยบรรยากาศความเป็นกันเองมิตรไมตรีกัน จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบบันทึกการนิเทศ คือ กำหนดพฤติกรรมที่ต้องวัดด้านศีลพฤติกรรมด้านสมาธิพฤติกรรมด้านปัญญา โดยออกแบบเป็นแบบประเมินกำหนดเกณฑ์การให้คะแนนชัดเจน

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาการพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านท่าเยี่ยมวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมา ในครั้งนี้ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนบ้านท่าเยี่ยมวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมาประเด็นที่นำมาอภิปรายผลดังนี้

ก่อนการพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ พบว่าผู้ร่วมวิจัยยังขาดความรู้ ความเข้าใจในหลักไตรสิกขาอย่างถ่องแท้ว่าคืออะไร พฤติกรรมใดบ้างที่ครอบคลุมในหลักไตรสิกขา อีกทั้งยังมีความเข้าใจว่า เรื่องของหลักไตรสิกขานั้นนิยมใช้ และการเรียนรู้ในวิชาพระพุทธศาสนาเท่านั้น ผู้ที่ใช้หลักของไตรสิกขาโดยตรง คือ พระสงฆ์ และผู้ที่ศึกษาเรื่องพระพุทธศาสนาและผู้ประพฤติธรรมที่เข้มงวดในพระพุทธศาสนาเท่านั้น การเขียนสาระสำคัญของแผนการจัดการเรียนรู้แบบที่ 1 ไปได้ก็ถือว่ายังยากอยู่ การเขียนให้บูรณาการเข้ากับหลักไตรสิกขานั้นยังไม่มีความเข้าใจ ยังไม่เคยเห็นรูปแบบดังกล่าว ไม่ทราบแนวทางในการเขียน และไม่ทราบว่าเขียนอย่างไรจึงจะถูกต้อง แต่ผู้ร่วมวิจัยมีความสนใจเนื่องจากอาจเป็นวิธีการที่สามารถสอดแทรกคุณธรรมในการจัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนได้ สอดคล้องกับ จริย นิคมพาลี (2550: 98-120) และ วัชร วงษ์สวัสดิ์ (2549: 113-153) พบว่า ก่อนการดำเนินการพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอนโรงเรียนวิถีพุทธ ผู้ร่วมวิจัยยังขาดความรู้ความเข้าใจหลักไตรสิกขาจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาพระสวรรค์ ยมสีดา (2548: 153-159) และ อังคณา ราชาสีห์ (2548: 145-160) พบว่า นักเรียนมีคุณลักษณะไม่พึงประสงค์ จึงได้ดำเนินการพัฒนาครูในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางวิถีพุทธเพื่อนำไปกิจกรรมการเรียนการสอนให้นักเรียนเป็นคนดี คนเก่ง มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์

หลังการพัฒนาครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธโดยใช้กลยุทธ์การประชุมเชิงปฏิบัติการ พบว่ากลุ่มผู้ร่วมวิจัยมีความรู้และความเข้าใจในการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักไตรสิกขา ประกอบด้วย องค์ประกอบหลักที่

สำคัญที่สามารถบูรณาการหลักไตรสิกขาได้ คือ สาระสำคัญ ผลการเรียนรู้ที่คาดหวังประสงค์การเรียนรู้ สาระการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ สื่อและแหล่งการเรียนรู้การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ พฤติกรรมนักเรียนที่บ่งบอกตามหลักไตรสิกขา คือ ด้านศีล ระเบียบที่ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยประสาทสัมผัสจากภายนอกได้ ด้านสมาธิ ระเบียบที่ผู้เรียนเรียนรู้เพื่อให้เกิดพฤติกรรม ค่านิยมที่พึงประสงค์ คุณธรรม จริยธรรมหรือสิ่งดีงามที่เกิดขึ้นจากภายในจิตใจ ด้านปัญญา ระเบียบเนื้อหาหรือสิ่งที่ผู้เรียนเรียนรู้เพื่อให้ความรู้มีฐานความคิด การพิจารณา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ สอดคล้องกับ สนิท สายธนู (2549: 165-187) พบว่า เมื่อได้รับการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้รูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมพบว่า นักเรียนทั้งสองกลุ่มมีการประพฤติปฏิบัติตนที่เหมาะสมอยู่ในระดับดี ประไพ ขว้างไชย (2550: 189-196) พบว่า ผลการประเมินพฤติกรรมของนักเรียนที่เกิดจากผลการพัฒนาตามโครงการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธตามความคิดเห็นของผู้ปกครองในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด และสอดคล้องกับจิตกร จันทรสขุ (2549: 55-71) พบว่า การจัดกระบวนการสร้างสรรค์เพื่อปลูกฝังคุณธรรมในเด็กปฐมวัยสามารถทำได้หลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับแนวทางทัศนใจและความชำนาญของสถานศึกษานั้นๆ สถานศึกษาจึงควรพิจารณาใช้หลักไตรสิกขาเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาเยาวชนให้เป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข

ข้อเสนอแนะ

ผลจากการวิจัยการพัฒนาครูด้านการจัดการกิจกรรมการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนบ้านท่าเยี่ยวมหาวิทยาลัย ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอเมืองยาง จังหวัดนครราชสีมา โดยใช้การประชุมเชิงปฏิบัติการและการนิเทศการศึกษา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1. ควรมีการบูรณาการการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักไตรสิกขาในกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่น ๆ ตามความเหมาะสม
2. ฝ่ายบริหารของสถานศึกษาต้องให้ความสำคัญ และสร้างความตระหนักให้บุคลากรในสถานศึกษาเห็นความสำคัญ ประโยชน์ คุณค่า และความจำเป็นของการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักไตรสิกขา และการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม สำหรับนักเรียน
3. ควรมีการนิเทศติดตาม และประเมินผลการนำแผนการจัดจัดการเรียนรู้ไปใช้จริง อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอจึงจะทำให้การจัดการเรียนการสอนเกิดประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยโดยใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการ และกลยุทธ์การประชุมเชิงปฏิบัติการ ในการพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาในเรื่องอื่นๆ ที่มีความสำคัญ จำเป็น และเป็นปัญหา ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน
2. ควรมีการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาในหลักธรรมข้ออื่นๆ หรือ บูรณาการกับกิจกรรมตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธอื่นๆ
3. ควรมีการจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการหลักไตรสิกขาในกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่น ๆ ตามความเหมาะสม
4. ควรเก็บ ข้อมูล ด้วยความเที่ยงตรง ใช้เครื่องมือให้เหมาะสม เช่น วัดความ รู้ความ เข้าใจ ให้ใช้แบบทดสอบ

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ. (2544). กลยุทธ์สู่การปฏิรูปการเรียนรู้ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- _____. (2546). การสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาศักยภาพของเด็กไทยด้านความรับผิดชอบและระเบียบวินัยในตนเอง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว
- _____. (2543). แนวทางกลยุทธ์สู่การปฏิรูปการเรียนรู้ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว
- กรมสามัญศึกษา. (2544). สรุปปัญหาและข้อเสนอแนะในการปฏิบัติงานของโรงเรียนมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา ประจำปี 2544. กรุงเทพฯ: กรมสามัญศึกษา
- กระทรวงศึกษาธิการ (2542). พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พศ. 2542. กรุงเทพฯ: พริกหวาน
- _____. (2546). สมบัติผู้ดี กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว
- กุลชน ชนาพงศ์. (2540). การบริหารงานบุคคล พิมพ์ครั้งที่ 22. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- เจริญ ฉิมพาลี. (2550). การประเมินโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียนวัดธรรมศาลา (หลวงพ่อน้อยอุปถัมภ์) สำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษานครปฐม เขต 1. การศึกษาค้นคว้าอิสระกศ.ม.มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ชัต บุญมา. (2546). ระบบการประกันคุณภาพการศึกษาโดยโรงเรียนยึดมาตรฐานการศึกษาและพัฒนาโรงเรียนเข้าสู่มาตรฐานการศึกษา. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้าวิชาการ.

ชาญชัย อาจิณสมอาจาร (2541). การนิเทศการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่3. กรุงเทพฯ: เจริญการพิมพ์.
_____. (ม.ป.ป.). เรื่องสำคัญของการนิเทศการศึกษา. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ..

ซารี มณีศรี. (2538). การนิเทศการศึกษา. กรุงเทพฯ: บุรพาสาน.

_____. (2539). การนิเทศการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์.
_____. (2542). หลักการนิเทศการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่4. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.

ณัฐพันธ์ เชนันันท์ (2541). การจัดการทรัพยากรบุคคล. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บุญชม ศรีสะอาด. (2535). การวิจัยเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น

ประไพ ขว้างไชย. (2550). โรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนนายงวิทยา อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง. ลำปาง: โรงเรียนวิถีพุทธโรงเรียนนายงวิทยา.

ประวีต เอรารวรรณ์. (2545). การวิจัยปฏิบัติการ. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้าวิชาการ.

พนัส หันนาคินทร์ (2524). หลักการบริหารโรงเรียน. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.

พยอม วงศ์สารศรี. (2538). การนิเทศภายในโรงเรียน. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต

พระธรรมปิฎก, ป.อ.ปยุตโต. (2539). การพัฒนาที่ยั่งยืน(Sustainable Development). พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
_____. (2544). ธรรมกับการศึกษา-การพัฒนาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่6. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
_____. (2546). ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ที่ไหน. พิมพ์ครั้งที่3. กรุงเทพฯ: สำนักงานปฏิรูปการศึกษา (สปศ).
_____. (2540). พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระสวรงค์ ยมสีดา (2548). ปัจจัยเชิงเหตุแบบบูรณาการ บ้าน วัด โรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมธรรมาดำรงชีวิตแบบพุทธของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น ในโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พันธ์ทิพย์ งามสูตร (2540). การวิจัยเชิงปฏิบัติการ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
_____. (2541). การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: พีแอลซี.

พิเชษฐ สุทธิวิรัตน์. (2540). การมอบหมายงาน: กุญแจสู่ความสำเร็จในการจัดการ. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดยูเคชั่น

ไพโรจน์ กลิ่นกุหลาบ. (2542). การนิเทศการศึกษา ทฤษฎีและการปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปิฎก สวรร. (2517). หลักการบริหารการศึกษา. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.

เมธี บิลันธนานนท์ (2529). การบริหารงานบุคคลในวงการศึกษา. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ยาใจ พงษ์บริบูรณ์. (2537). การวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง การวิจัยปฏิบัติการรูปแบบการพัฒนาการเรียนการสอน. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น

วไลรัตน์ บุญสวัสดิ์ (2528). หลักการนิเทศการศึกษา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัชร วงษ์สด (2549). รายงานการศึกษาและพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ ปีการศึกษา 2549 โรงเรียนรอกสมบูรณวิद्याคม สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาปราจีนบุรี เขต 1. ปราจีนบุรี: โรงเรียนรอกสมบูรณวิद्याคม.

วิจิตร ศรีสุพรรณ (2545). กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ. กรุงเทพฯ: นำไทยการพิมพ์.

วินัย เกษมเศรษฐ์ (2521). รูปแบบการนิเทศการศึกษา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

วิลาศ สิงห์วิสัย (2525). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สังัด อุทรานันท์ (2530). การนิเทศการศึกษา หลักการ ทฤษฎี และปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ.

สนธิ สายธนู. (2549). การพัฒนารูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษาแก่ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ. การศึกษาค้นคว้าอิสระ กศม. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สมเกียรติ ศรีจักรวาล. (2542). การวางแผนและการจัดประชุมวิชาการ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สมพงษ์ เกษมสิน (2523). การบริหารบุคคลแผนใหม่. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สมิต สัจฉกร (2543). การจัดการเรียนการสอนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2543). การนิเทศเพื่อส่งเสริมระบบประกันคุณภาพภายในโรงเรียน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

- สำนักพัฒนาวัตกรรมการจัดการศึกษา (2550). การศึกษาของคนไทยในอดีตนั้นคนไทยมีฐาน การศึกษาด้วยการใช้หลักธรรม คำสั่งสอนทางพุทธศาสนา กรุงเทพฯ: สำนักพัฒนา วัตกรรมการจัดการศึกษา
- สุเทพ ตะไ่แก้ว. (2544). การพัฒนาบุคลากร กรุงเทพฯ: นำอักษร.
- เสริมวิทย์ ศุภเมธี (2531). การบริหารกิจการนักเรียน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว
- เสนาะ ตีเยาว์. (2535). การพัฒนาทรัพยากรบุคคล กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- อดิสร จันทรสุข. (2549). การปลูกฝังคุณธรรมในเด็กปฐมวัยผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ของแกนนำ โรงเรียนวิถีพุทธ กรุงเทพฯ: ศูนย์ ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรมสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้(องค์การมหาชน).
- อวยชัย ชบา. (2540). การฝึกอบรม. กรุงเทพฯ: อักษรการพิมพ์
- อังคณา ราชสีห์ (2548). การประเมินโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ: กรณีเฉพาะโรงเรียนเคหะชุมชนลาดกระบัง กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.
- อาคม จันทรสุนทร. (2525). ข้อมูลตามรายภาค ผู้บริหาร และครูในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- อาภรณ์ เชื้อประไพศิลป์. (2534). การวิจัยเชิงปฏิบัติการ กรุงเทพฯ: พริกหวาน.
- อุทัย ธรรมเดโช. (2531). การนิเทศการศึกษา. กรุงเทพฯ: แม็ค.
- Alexander, G. (1995). **District Initiatives: Reforming Teacher and Principal Roles**. New York: Darking Kindersley.
- Burr. Stacy Nations. (2002). **Collaboration. Reflection and Self-assessment to Promote Curricular Chang in Early Childhood Education**. Dissertation Abstracts International.
- Butler, Jocelyn A. (2001). **Staff Development Northwestern Regional Education Laboratory**. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Press.
- Clark, Ann-Marie. (2001). **Implementing the Project Approach: A Beginner's Perspective**. Dissertation Abstracts International.
- Greenwood, Jean Edith. (2002). **Student Perceptions Regarding Classroom Environments for Learning**. Dissertation Abstracts International.
- Kemmis, Stephen; & Robin McTaggart. (1988). **The Action Research Planner**. 3rd ed. Victoria: Deakin University Press.
- Owen, Pamela Mae. (2002). **Bridging Theory and Practice: Student Teachers Use the Project Approach**. Dissertation Abstracts International.